

Երեւոյն յայտնաբերում

ՄԱՅՐ ԱՅՈՒՍ ՄՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱՇՆԻ
ԿՐՈՆԱԿԱՆ, ՄՇԱԿՈՒԱՅԻՆ,
ԼՐԱՏՎԱԿԱՆ ԵՐԿԵԱՐԱԹԱԹԵՐՈ

Հայրապետական մաղթանք Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում

Սոյեմների 4-ին Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում կատարվեց Հայրապետական մաղթանք՝ Ա. Օ. Տ. Տ. Գաբրիել Բ Մայրապետի Պատիւի և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին գահակալության տասներորդ տարեդարձի առիթով:

Հանդիսավոր թափուր, գանգերի դրոշմների ներքո, Հայոց Հայրապետին առաջնորդեց Մայր տաճար, ուր իշխան սր սեղանի մոտ, հանդիսաւեւորեցին Սորին Արքայապետը և

ունենա «գահագան ծաղկեալ՝ յարմատուր Յեւթանք»:

Միավասին Միածնաւե տրակալուր, հոգով ծնարկող, քաղեքաղին ածելով Ներկա և մասնակցել են կաթողիկոսական խորհրդի մեծամասն: Այդ խորհրդին անվտանգ է մի անձ, որ առաւանդաւոր Նախահեւթանքաւոր քաջասին իրականութիւն ինքն Սորին Սուրբ Օծուրդուն, Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, Մայ-

Տիրոջ հաշվետու լինելու պարտավորութեամբ: Հայրապետին աստվածային սիրո թարգման և, իր խոսքով, վարքով և գործով Զրիտուրի պատկերին արտացոլող հայելին: Եթէ տոկոսական մահախնայողի համար դա գրեթէ անկարելի է, ապա օծական տրվում է որպէս կենսակերպ:

Հայոց պատմութեան մէջ դրականացել են հիշատակված այլ կաթողիկոսները, ովքեր ազգի ու եկեղեցու համար լուծեցին իրենց քարնիւթի պարտքը հաւելումով եւ կատարելով: Հօգալով իր քարնիւթի պարտքի լրջութիւնն ու պատասխանատւութիւնը՝ Նորածն Հայրապետն աւել է. «Մենք ենք այսօր կրում պատիւն ու պատասխանատւութիւնը՝ իրականացնելու մեր եկեղեցու առաքելութիւնը, եւ թէ որքան Նախահեւթանքաւոր, որքան կարողութիւն ու սեր կենդանիք մեր ծառայութեան մէջ, որանով պայմանավորված կլինի հայրությունը մեր առաքելութեան»:

Գաբրիել Երկրորդը՝ որպէս առաջին ճանապարհորդ, ազգի աշխատութիւնն ունի իրեն դեպի աստվածամերձ քաղնուկներն առաւորելու: Սորին Արքայապետն քաջանախոր է իր ժողովրդին եւ ճանապարհ կոչ արվում: Եվ իկայեն Հիւսիս Զրիտուրն ու արտու. «Ճանապարհ դիմանալ իմ ժողովրդին»:

Բաժնորդին Աստուծո կամոր 132-րդ Հայոց Կաթողիկոսին տրվեց շնորհ զաւանակելու հայ ժողովրդի պատմութեան քարնաւանդին եւ հոյժ կարեւոր ժամանակին մէջ: Այդ մասին հայրապետական իր անդրակիւն կոնկլուզում գրում է. «Արարածի մարդուր հայեացքի դիմաց Եռագլխի կենսանշանը կոր ծառնաւորով Հայոց Ռոստոմով վերստին պատմական յուսատաւ օրեր է ապրում Հայաստանեայց Առաքելական

դաշին ու իւրաքանչեւութիւնը՝ Վեհափառին Ներշնչում և ուկեղեցական ակաւորութեան վրա քնույթով ազգային դարձան Սուրբ Եկեղեցին Նորոգ քարնաւանդներու գաղափարներով: Այդ Ներշնչանքի հիդր թափն են տաւանով դրեա Մկրտատան հայրապետական թեմում վկայած օրոշեց: Մեզանի Վազգէշյան դպրանով, հարկութեան տնէր, կրթադաստիարակական ծրագրեր:

Հայրապետական թեմի քարնաւանդ փոխաւորող Ամենայն մեծամասնութիւն իմնաւորած հոգեւոր դպրանովը՝ Վազգէշյան և Լորում, քանի որ իր հոգւո վրա Վազգէշ Առաջինի դրոշմն ունի: Դրանով Հայոց Հայրապետն արտահայտում է Նաեի իր երախտագիտութիւնը հարազատ ուսուցի հանդէս:

Վեհափառի գործունեութեան խուսափաւորելի հետեւեցին և ավանդաբանական ճշմարտութիւններով՝ Զրիտուրի Վեհաց հոսքի՝ այլաճանապարհ քարնաւանդներ, Հայ եկեղեցու առաւելութիւն կարեւորում պատմական կառավարման և օրենսդրական դաշտում և հանրային գիտակցութեան մէջ, ամբողջական մասնակցութիւն ազգային-հոգեւոր ակաւորութեան զերիւթիւթներին, հովակաւեւանական հոգեւոր գործունեութեան, միջեկեղեցական հարաբերութիւններին աշխուժացում: «Միութեան ի կարեւոր, ազատութիւն իերկարեւան, սեր յանձնարման և ավանդաբանական ճշմարտութեան կողմէն, հոգեւոր-կրթական համակարգի քարնաւանդ ու կորացում, հոգեւորականների կոր սերնդի՝ մեր ժամանակներին հարկ ղաւորապատկարութիւն, եկեղեցական կառուցների վերահասակարման, համակարգին օժիական կարգի արմատական վերակազմակերպման գործընթաց, համակարգի եւ հայաստանական տարբեր կառուցների հետ

առեղբերակայութեամբ Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքոսին Ներկայացուցին Տ. Արքի առք. Շիրակյանին, Կ. Պոլսի Հայոց Պատրիարքոսին Ներկայացուցին Տ. Զահարի Կոն. Սիմեոնի, քեմալաւ առաջնորդների եւ վարաբանի եպիսկոպոսների, կաւաղովեց մաղթանքի արարողություն: Եկեղեցականաց դասն ու Ներկայ քարնաւանդ հայրդիներն աղորջ քարնիւթի իւր կատարել: Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան ու Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի անաստանութեան ու պայծառութեան, Սորին Արքայապետն քաջառողջութեան, կենաց արեւշատութեան եւ քաղմամայ գահակալութեան համար:

Հայրապետական մաղթանքի ավարտին, եպիսկոպոսաց դասի եւ Մայր Աթոռի միաբանութեան անունով, Գաբրիել Բ Ամենայն Հայոց Հայրապետին շնորհակալական խոսքով զինեց Արարատյան հայրապետական թեմի առաւորական փոխանորդ Տ. Նավապարտ առք. Վեդանք: Արաքանին իր խոսքով առաւ.

«Ընդ պարտք է բանաւոր հոսիդ վատաւել եւ տնէն ակորարդ միշտ, եւ որպէս եւ հոգալ հանապազ, եւ շերմագործ գործով առաւել քան գիտար գթան եւ քան գնար մատարակին իմանալ եւ սիրել, եւ ինքնով դուրս լուծալ կորթուն, եւ հանապազ ուսուցանել քանի վարապետութեանը, եւ որ արանման, եւ որ ի մէջ ժողովրդի»:

Աման պատմութեան և հիշեցում կաթողիկոսացող լուծաբանցիկ անձին համար Սուրբ Հովհան Մոսաւանդին Հայրապետը: Այս պատմութեան անանկութիւն խոսքով Գաբրիել Երկրորդը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին արդեն տաւտ Սորին ի ճնշում ունի հայոց հայրապետներին ծառնալեզն հովակաւեւանական գալակաւեւ, որը գահակալութեան ընթացքում դարձաւ սերունդական, անանկութիւն ճիգի ու անծնորյա խոնարհի հանձնառութիւն: Գալակաւեւ, որը իմաստութեան և մեր արդարեւնութիւն: «Հնորեցեալ մեզ ընդ երկրպէս աւուր, ուրիշ կարգապետութեամբ», որպէսզի հայրապետը միշտ ի ճեղին

րագույն Պատրիարքը հիշել ու վաճ պատմականութեան: Արդ, որդիական սիրով հաւակցել ենք շնորհակալութեան Գահակալին, որն է «Ծառայ Յիսուսի Զրիտուրի» որդրութեամբ: Աստուծո եւ կարեւր ազգի՝ եպիսկոպոսաւեւ եւ Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, Մայրապետին Պատրիարք Հանապազական Նախահեւթանք Թաթուր Արարատյան Մայր Եկեղեցի Սուրբ Էջմիածնի», որը մեկ տասնամյակ առաջ շերմ հաւակացելով վրնաւաց այս արդրքը. «Տէր Աստուած Հայոց միջոց, իստ ինձ անել գկանս քո եւ ուղղեալ գկանս իմ ի ճանապարհու քո արդարութեան: Եր ինձ օգկանս եւ մարտակից վասն շիրութեան եւ անաստանութեան Սրբոյ Եկեղեցիոյն Հայաստանեայց վասն յուսաւորութեան եւ հոգւոյ միջարարութեան հասարակաց ժողովրդեան Հայոց եւ վասն քարնութեան Հայրենեաց մերոյ»:

Անշուշտ, ինքն անանկին հայրդի հարազատ մասնակից համարող յուզաբանցող անձ գզում է այս խորիքի վերնորդում եւ ազգային հարգանքի արժանի մատուցում այս տուր տաճարում հաստատուած կաթողիկոսական արօնի օգնակալին:

Աստուծո կամոր կաթողիկոսացող ճեղնաւորութեամբ եւ տուր օծումով այլակերպում է, պայծառակերպում վերանելելով իր խորիքի ունիւթի, իր մարդկային հաւակաւիշները Սուրբ Գեղոյն Հայրապետին Ներքո վերանում են դառնալով ազգի համահաւաք հաւակցեալ խորհրդ: Որպէս ազգի ընտրալ՝ Նա կանգնած, ի վերտու առաջաւե հանձնակաւոր է. Զրիտուր խորհրդական մարմինը հանդիսացող Սուրբ Եկեղեցիը վերագրանքի գնկարկարացել եւ առաջին սպասարկող, որի մասին Երաւալների թղթում ասվում է. «Ոյ եթ անանք ոք խոնարհ ապահով, այլ կոնցեպիս Աստուծոյ»:

Սուրբ Եկեղեցու Մայր Աթոռ՝ 1700-ամայ յիշողութեամբ, աշխարհափախու մեր ժողովրդին ի հոգեւոր միաւորներ Նուրիկանայ առաքելութեան:

Գաբրիելի Երկրորդը՝ որպէս երախտագետ ու իւրաքանչեւ, տուր օծում ու ճեղնաւորական արարութեանը հետո աշտում է սր Մաշաւոր շիրդի՝ արդրք Նաւաքելութեան տաճանում մեծ գործի հայրդրութեան համար: Դրանով Սորին Արքայապետն արտահայտում է իր անեղբաւ կորմութիւնով՝ քնույթով ազգային եկեղեցին վերաթրթանցելու գերկապաւան: Ա-

Ներդաշնակ փոխըմբոսում, Մայր Աթոռ - Թեմի կամի ամրակարմուր, քարնաւանդի օծակաւորութեամբ եկեղեցաշիրութեան անանախաւեց թափ, Աստուծո ներքին, արդրքներին եւ ուրաքանչեւին կառուցում, քարնաւանդներն ու վերակառուցում, Մայր Աթոռի տարաբան անճանալիք ընթարթանում, ապագային միութեան շինարարական աշխատանքում, երեւոտարականութեան ուժերի հայանախմբում Հայ եկեղեցու հովանւո Ներքո, հոգեւոր գրախաւորարկութիւնն են այլն, եւ այլն:

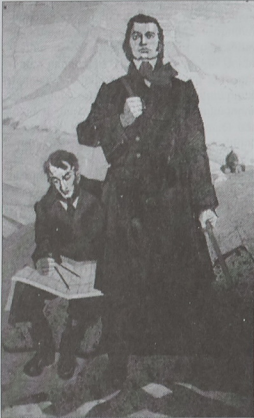
ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՐԻԿՈՍՆԵՐ
ՍԱՐԳԻՍ Դ ԿՐԱՍՏԱՆՅԻ
(1520-1536)

ՄԿԻՂԲԸ՝ ԹԻՎ 20

Այս քաղաքի հայտնի են մի քանի վանքեր՝ իր լուսնեթև, Սարաիայի եկեղեցու լուսարար Կարապետ Մեխակոնյանի՝ 1524-ին, ձորու Շուրեղանի՝ 1528-ին, Ջարախա՝ 1530-ին, Վանքի պարտեզի 1533-ին, Ջառնու Սբ. Գևորգի երեցի՝ 1534-ին, Հանդուրան գյուղի բաժանան (անունը հայտնի է)՝ 1535-ին, Բորդի լճի հիվանդանոցն է։ Քիչ քիչ շատ տեղեր կոնյուկտեր են պահպանվել Օգոստ Սեբաստյանցու մարտի։ Մամեստիական գեղերովը, կրան տոնից հանելով, տառում են դառառնալ, քի իրենց հայրերը և Սոփուկը են մահ-Սեբաստյանական, տառում են, կարում էլ զգու, գանահարում, խոցողում և վերջապես հրապարակա տառելով՝ գիտիվար ցցահար են կանգնեցնում ու քարտեղներով պատում՝ 1536 թ.։ Եղել է ազնվական ես խոջա, սակայն տարում տեկայալացում է որպես քաջ մանուկ։

Ինչպես վերը նշվեց, Լեւոն Ժ ապալը գբաղված էր Նոր աղանդի դեմ պայքարելով: Վերջինս, որ բողոքականությունն էր, գևա-
լով ընդլայնվում էր ու տարածվում: Զրիստո-
Նեական այս «ագատամիտ» վարդապետու-

[illegible]

Վիհագը՝ թիվ 20

Քայց որքան էլ անփոխարինելի լինի Արթուրյանի ինքը կանցի մեջ, նրա մեծագույն հայտնությունը «Կեր Յայսապետը» վեպն է, եւ նրանով քարոզացված գեղարվեստական ու գաղափարական հարցադրումները: Վեպը խոսեցուն ու համոզուող մեծ է արդյունավետ ողջ կայացի, ուր գործող ջանքով է բուժել իրանքն հայացի վերքերը՝ այլ ազգի նվաճման վիճակը օտարների կողմից, այլ նորագոյ՝ հայ մարդու ու հայ ժողովրդի պատարագության հարցը: Որ անկի գալ միմյանի դիմադրության ու պայքարի միջոցով: Պիեթե վեպից մի արտասահայանություն՝ միկեյ «ստաթիկոս յոնեմ, բաց քաղեկալ յի՛ րանայ» (Երկեր, էջ 23):

Քանաքեռի ինքն էլ ամբողջ վեպի ընթացքով: Ստաթիկոսի հետք քարոզելով, ծիսապատարագություններով, աշխարհի ու եկեղեցու մասին իրենց դատողություններով, կերպարներով, ժողովրդական խաղերի ու երգերի լեզվի իրենց ամենայն գաղափարներով: Այսինքն համոզելու գնով՝ «Գեղեցիկ Նախի»-ն, տեղից եկեղեցիներ, ինքն՝ գուրդ, ասես մի-մի գործող երեսներ են, որ ոչ

ՀԻՆ ԲԱՆԱԲԵՐՈՇ ԵՎ ԱՐԴՎԱՆՈՇ

միայն մեղսություն ու միջավայր են ստեղծում, այլեւ երեխանային ապրիքի մաս կազմող խորհրդանշներ են դառնում:

Վեպի գլխավոր հերոսը քանաքեռցի է ու իրական անձ (թեւ Նախատարված նկարի են տեսել նաեւ ժամանակի հայտնի ռեժիսոր Ռուստոմ Արթուրյան, Ասրի Բախարյան, Սիմոն Յոկիմանյան, Գրիգոր Փիլիպոսյան) կանցի որոշ դրվագներ: Նրա գերեզմանափերին այսօր էլ ցույց է տալիս քանաքեռցի Բեդլուհայատյանը՝ Ստովածածին եկեղեցու (Վերին ժամի) մուտքի աջ հատվածում, որտեղ գտնվել է Արթուրյանների գերդաստանի գերեզմանատեղի: Ռուսագոյության տրված այդ հողակտորի համար մարգարտական են ինքնուրույն վեպի չափածո հետեւյալ տողերը (Երկեր, էջ 240):

Գերեզմանն կրթած, հորընք թաղված,
կնքից հեռացած, մորից մոռացած,
հրաշք անկեղծ, աշխարհն անիրավ,

Ո՛չ մատուռ նրանց գլխին կանգնեցավ,
Ո՛չ արձան նրանց անունը թողեց:
Հավանալի է՝ Աղասու կերպարով մեծ է

Մի ուրիշ քանաքեռցի՝ Մեծ Աղասու՝ հայապատեր Արթուրյանի գաղափարների ու գաղափարների համախառնությունը: Նույնը նաեւ Թագուհին, որի Նախատարված քանաքեռցի միջոցով գերդաստանի գերեզմանի Նազուկ ու եղել, նույնպես իրական անձ, որի «Երկնային երանի», «Ուկերեք ժամերի», «Գլխաթաթանի երանի», «Ինկան ծաղիկ շրթունքներ», «Պոստեղն ճակատի» մասին Արթուրյանը գրում է ռեզյուդիոյան մի հիացմով, նրա, որ «... ում որ մեկ ծովի էր տալիս, հոգին ամառանալիս խնդրությունով լցվում էր», նրա, ում գերեզմանից մասին պատմվել է սերնդից սերունդ:

Ավանդին ավելացնել, որ Բանաքեռի ու նրա մեծ գավառի անվան հետ է կապվում Արարատի գագաթն առաջին անգամ արագորդ կողմից նվաճել, որ իրականացավ 1829 թ. սեպտեմբերի 27-ին (իսկ նրան տարվա հոկտեմբերի 27-ին՝ Փոքր Մասիսի գագաթը, որը պալատ ուղիղտի վերեք էր), ինչն իր ժամանակին ոչ միայն լեռնաշաղ-

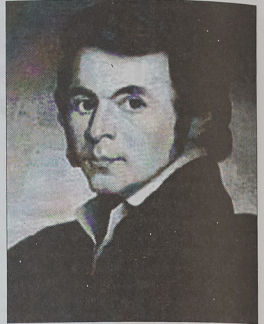
գության նվաճում էր, այլեւ հերոսության նման մի քան քանի որ ծագելու էր Նորի տապալակ Մասիսի վրա լինել-չլինելու հարցի պատասխանը տալու հարկը:

Արթուրյան ժամանակներից անցել է ավելի քան դար ու կես: Շատ բան է փոխվել Բանաքեռում: Չնայած Բանաքեռը 1936-ից դարձավ շրջկենտրոն, իսկ 1958-ից միացվել է Երևանին, սակայն Արթուրյանի Բանաքեռում կանգնեցված արձանը, որը պատրաստվել է Փարիզում՝ Անդրեաս Տեր-Մարգարյանի Նախագծով, եթե մի հրաշքով անքեր թաց անի, կնանակի Արթուրյանի ժամանակների շատ քայլափառներն ու փողոցները: Թեւ բնակավայրն այսօր ունի մի քանի դար ու շուրջ 45 հազար բնակչություն, սակայն բացակա է գիտական ու մշակութային կանցը: Կիսախարխուլ վիճակում է եկեղեցիներից մեկը, ինչ գերեզմանաքարերը ջարդված ու տարված, վերացման եզրին է պատմական այգիների: Արթուրյանական վայրերում ամենուր տիրում են ապրիլին գալ-թուլները:

.... Մեզանում երգվել ու երգվում է.
Երանի թի մի որ հանկարծ
Բանաքեռից իջեկո՛ւր:

Արթուրյան ինքնից վաղուց էր ինչ, ինչ էր իր մահվան տարում՝ 1848-ին, Մեծ Մասիսից ժայթքած հրաբխի լեռն, ինչ էր քարոզողները համար հայ մարդուն, Մոմ Լիսին ու Երկիր, նրան ասելով՝ ինչ բան է սերը, հավաքող, հավաստագրող, բարեխաղություն, լեզուն, բաշխություն, հայրենիքը: Անելու, որ միշտ էլ լինելու են Աղասու նման հայրերից, երբեք, թաղություն, հայրենիքը: Անելու, որ հայն ու Յայսապետն աշխարհի հար պայքարելու են ամեն մի բռնության դեմ, ում կողմից էլ եւ որ ժամանակում էլ այն դուրսեղվի, որն արտասահայան է «Կա՛յ ինչ երկիր, որ թշնամու գերի աչք տրորի» (Երկեր, էջ 66):

Ի դեպ, երկու կողմ «Գրիգոր Մի» մասին: Արթուրյան շատ ողջան էր և տարբերակում «Գրիգորի օրինակ ուրիշ» է «Այսպիսի անկամ ռոտ» էությունը: Վեպի ուշագրի ընթացքով ցույց է տալիս, որ Արթուրյանը ողջունում է ոչ թե օտապալակ տիրապետությունը, այլ օտապալակ իրականությունը, գրողի խոս-

քով ասած՝ «իր թե՛ն տակովն անել» (Երկեր, էջ 70), որը պիտի դրսեւորվեր «Գրիգոր քաղցրություն տալ» ծեղով, Նաեւ գրելով՝ «Ուրիշ»՝ իզո՛ր բազում երիցի ձեզ ինչն» (Երկեր, էջ 252): Այդ «Տիգր» հեմարանը, լեզուն, ինչպես է Նոր աշխարհաբար, ժողովրդին կազմակերպելու, մեքը շնչելու՝ իսկական ազատության ու անկախության հասնելու գործում: Անհատապալ չափի անտեսել, որ երբ Արթուրյան ուսական մուտքը ազգականատեր էր համարում, ցուցաբերում էր պատմական պալի առաջադիմական զգացողություն, քանի որ Յայսապետն աշխարհի գտնվում էր «... շուրջը բերանը հասած՝ աքը բերիքը կթած» վիճակում՝ «Պապալաշ, մահմեդականներ, անտերի ծեղին» (Երկեր, էջ 70-71): Այդ անտեսելի վիճակում Արթուրյան, ավելի խոսեցված, պատկերում էր Երևանի «Նախաքեր» ու լիրք՝ բերի՛ր այլաբանական խնդրագիր կատարելու:

Արթուրյան վերջնական կատարված շատ ողջ էր ինչն վեպում. «Օրինեցե՛ք այն ողջ, չան-չանի տեղը... որը՛ք իրար պարենք, ինչպես ձեր անկողնը... ձեր Նախիկը միտք բերե՛ք, ձեր ողուն ու ազգ պաշտպանե՛ք» (Երկեր, էջ 71): Միանալու ու ուշեմալալու հավերժական այն պատգամ՝ ողջված իր ժամանակակիցներին ու գալիք իրոր սերունդներին:

Արթուրյան ՎԱԿՅԱՆ

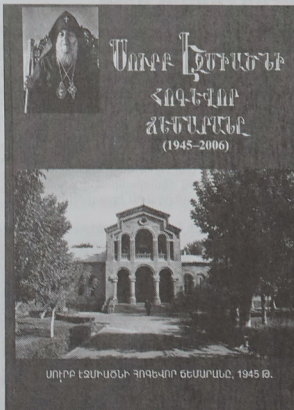
Բանասիրական գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

ՆՈՐ ՎՐԱՏԱՐԱԿՈՒՆԵՐ

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ Ճարպագույն Գաղտնիքը է Ամենայն Հայոց Գաղտնիկոսի օրհնությանը Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի հրապարակական բաժնից լույս է քննադել:

Տ. Եղիշե ազ. քիւ. Սարգսյան.

«Սուրբ Էջմիածնի Հոգեդոհ ճեմարանը (1945-2006 թթ.)»

Սուրբ Էջմիածնի՝ Հոգեդոհ ճեմարանը, 1945 թ.

«Սարգիս Գաղտնիք»-ն իմնադրամի մեկնատուրային հոգեդոհ այս աշխարհությունում ճեմարանի հոգեդոհ ճեմարանի երկարամյա տեսլի (2000-2006 թթ.) եղիշե ավագ քահանայ, ով նաեւ վերաբացված ճեմարանի առաջին սերնդի ասենից է, ժամանակագրական կարգով ներկայացնում

է Սուրբ Էջմիածնի հոգեդոհ ճեմարանի գործունեությունը 1945 թ. վերաբացվածից մինչեւ 2006 թ.՝ օգտվելով արխիվային նյութերից:

Գրքը հասցեացված է հայ մանկավարժական մտքի ու դպրոցի, Հայոց Եկեղեցու պատմությանը հետաքրքրվողներին:

Ս. Հովհաննիս Բորոտեցի.

Մեկնողա-իմաստասիրական ճանեթ

«Եկեղեցական մատենագրություն» շարքի այս հատորն ընդգրկում է ԺՂ դարի Հայ Եկեղեցու Նվիրյալ սպասավոր ու ակնախնայի ստովածարան, մանկավարժ է փիլիսոփա ար Հովհաննիս Բորոտեցու մեկնողա-իմաստասիրական ընկալի յոր ճանեթի ընկալական բնագրերը՝ կից ծանոթագրություններով ու ներածական ուսումնասիրությամբ: Այն հրատարակության է պատրաստել Անուշ Մկնաչյանը:

Մշակատարությունը տպագրվել է «Սարգիս Գաղտնիք»-ն իմնադրամի մեկնատուրային:

«Համաբարբառ Յայսապետը»

Բ հատոր. փետրվար

Սույն աշխատությունը, որն ընդգրկում է Հայաժամկրդի փետրվար ամսվա վաղերին ու վաղաժամկրդները, հայ արքայապետական-հայապարտիկային գրականության նախաձեռնեցան շրջալի վեց իմացությունների ընկալական բնագիրն է, որը պատրաստվել է Ա. Արթուրյանի կողմից՝ Տ. Եղիշե արք. Դեմոստիսի ղեկավարությամբ և իմացություններով:

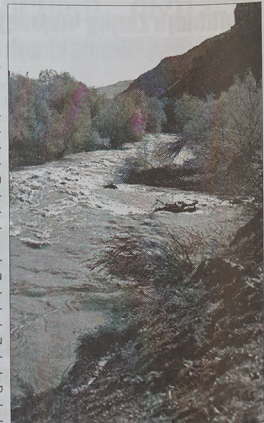
Հատորը նույնպես հրատարակվել է «Սարգիս Գաղտնիք»-ն իմնադրամի մեկնատուրային:

Լուսավորական կոորդինատոր՝ ՄԱՐԻ ԱՐԻՆԱ ՄԱՆՈՒՄԻԱՆ
ՏԵՐԵՀԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԻ

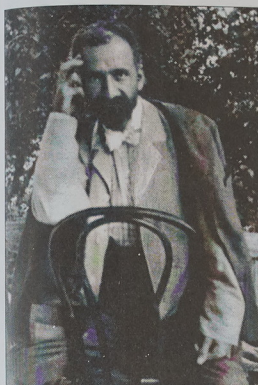
Հավաքի Նվիրյալների Վիճակը Տնկանալարություն «Կենդանի մոլորակ» թեմալով

Սույն թվի 2-4-ը Վիճակը պատմում (Մեծ Բրիտանիա), ինչպե՛րից որքա՛ն Նորին Գերազմությունը արքայազն Ֆիլիպի Նախաձեռնությամբ է ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Բան Կի-Մունի մատենագրությամբ, տեղի ունեցավ «Կենդանի մոլորակ» թեմալով՝ հավաքի Նվիրյալների վիճակը տեսականությունը: Այս միջոցառման իմաստակարարությունը ինչն երեւել ինչպես հոգեդոհ, այնպե՛ր էլ տարբեր կազմակերպություններ Ներկայացնող աշխարհիկ առաջնությունը:

Տնկանալարության ընթացքում ընկալական դրվեցին ժամանակակից աշխարհի այնպիսի կարեւոր իմնախնդիրներ, ինչպիսիք են ընկալական պաշարների չարաշահումը և դրա հետեւանքով առաջացած միջուկորի գլոբալ տարագրում, ինչպես նաեւ՝ կրոնի վրա իմնական էկոպիտակավորված համակարգերի ստեղծումը իսլամական, հինդուիստական և հուդայական իրականության մեջ, բոլոր տեսակի կրոնական կառույցների կառավարմանը, անձնանյութի անտեսելի պալիստիկան, բարոյական ավանդույթի զարգացման, բարեխաղական, բնագաղափարական հարցում հավաքի գերակշռող դերն ունեցողությունը օրագրերի վալանկերը վերաբերող թեմալներ: Այս միջոցառմանը Մայր Աթոռ

Սուրբ Էջմիածնի Ներկայացնում էր Արթուրյանի թեմա առաջնությունը տեսլական Ս. Արթուրյանի, որը ղարշակ էր Կրոնական իմաստասիրական միջեկեղեցական իմաստասիրական տեսլանը դոկտոր Կարեն Նազարյանը: Հայ Եկեղեցու մատենագրությունը համընդհանրապես ընկալականության Կրոնական կողմից իրականացվող բնագաղափարական յոթնամյա ծրագիրը:

Սպիգբը՝ թիվ 19-20

Կարելի էր համարում Հովի, Հովհաննիս և Մկրտիչի այլ գնահատականներ, որ նա տալիս է Ռուբրիկայի Առաջին համաձայնադրային պատերազմի մեջ Ներքաշան նրա ուշանալի զերմակախի: Համեմատությունը, որ կատարում է Ռումանյան զերմակախները, որ և բողոքի միջոց, առաջին հայացքի կարող է նույնիսկ տարօրինակ ու անընդհատ թվալ: Բայց չորհրդիչն այդ համեմատությունն ու փորձեն իմաստավորել այն զերմակախություններն հետագա համադրակցություններ հաշվառումով և վիճաբանելով, որ Ռումանյանն այդ խնդրում է իրականում: Իսկապես էլ, մեծ բանաստեղծների, մարտաբանների, երգահանների, ինքուր հայտերի, տեսիլների գլուխը, իր փորձը հայտնելով Ռուբրիկայի խմբագրություններն արժանապատիվ, սեփական շահերի բեկորացնելով, իբրեւ, ստորագրել ու հավանությունները ամպարառու բողոքներ: Միայն արվեստական բացատրություններ, «Ցամաքում աղտեն զրոգող էին վախճում մեզ իմն ծառեր բողոքը» (Լեւոնի ազատների նման, որպես պատերազմի մեջ նախկին կարգաբերներ, այժմ էլ նրանք հետեւին եւ Ազգային ռուսական կոնգրեսի առջև է հայտնվելին նոր-եկուրակային բողոքը՝ զերմակախություն, նույն զրոգական ավագայակի ձեռքով: Այդ, ժամանակ է եկալեն բերել, որ մեծ բանաստեղծների ու մեծ փիլիսոփաների հայտերին զերմակախ, մեծ խոհանարարների ու մանկավարժների հայրենիք Տերմսիս լուսնու տուն է բոլոր ճանապարհորդները: Այնպես էլ նրան կոնգրեսներն որպես

**ՆԱՅՈՂ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ՎՐԱՎՊԱՆՔՆԵՐԸ
ՆՈՎՆԱՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ
ՆՐԱՊՐԱՎԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ**

ըրդի էլ **մեր ընդհանուր հայրենիքի՝ հզոր Ռուսաստանի** ետև միասին ու միասիրտ վեր կկենանք ամեն տեսակի **մեծ ու փոքր, լուսավոր ու խավար քրդերի դեմ՝** նաև աղ-դար դատի ու մեծ գործի համար, որի հա-մար իրենց սրերը մերկացրել են Եվրոպա-յի լավագույն ժողովուրդները» (ընկզբ. մեն Ն. - Ս. Մ.):

Բայց տառվել կարելու է, որ ծովա-
նայեր բնակյալ վավաետութեանն է ա-
ռող բանակաւորսկայ թէպարսնեղի հա-
վաւորու էր ր ազնիվ պատարեանի, թէ
«որ օրը ռուսական զորքերի անցալ հա-
կական լետերը, եւ օրվական էլ հայ գաղ-
թակաների փախտական շարքեր եւ
անցնելու եւ լետերից դեպ օտարորդու
Որ հայկական շրջանը կրանք մտաւ, հա-
փոյան վերնախաւ եւ կողործու ու կո-
տորքից սարափոք, որ սամանի եւ կողմ
մաշու ու պատու ու մեշ, եւ կողմ տա-
նու ու կլանու ու մեր ամբողջ ում ու Ե-
նութը» (Լիւնոն, մեյն եւ Մ. Մ. Գ.):

Երգակցությունն էլ է շատ հստակ եւ
 թումայակին քնորոշ լավատեսությամբ:
 «Պետք է ամբողջանա ու առողջանա դա-
 րերով ծվատված հայ ժողովուրդը, հին
 կուլտուրական ժողովուրդը, ընդունակ ու
 վերածնվող ժողովուրդը» (ընդգծ. մերն են
 - Ա. Մ.):

Բայց և համար նախ և առաջ նախնի հիմունքների հայտնաբերումը կապված էր բաժանման, հիշեցման պարզությամբ՝ հիշեցնելով հայտնի իրերը ուսանողի գործը կամ կամավորությունները՝ ցուցաբերելով գրգռված երևույթներ, և արժեքները՝ լսախաղության համար ստեղծելով զանազան կազմակերպչական ընթացքներ՝ քննարկման սաստիկաբեղից և զուտ շայտախմբության, «խաղային» գործի և «պաշտ» արդյունքի է կցվել է թուրքերի ու հույների բողոքը, դարձյալ կամ կամավորությունները՝ անհրաժեշտությամբ, գրգռելով Վանը, որպես կոլեկտիվ հայկական հայրեր լուծման լավագույն զույգը՝ ցուցաբերելով իրենց լիարժեքությունը՝ ընդ երկուսն էլ այդ պահի համար լիարժեք էին։ Վանի կամ պահը, գրավվել էր Վանը, և թվում էր՝ ամեն ինչ ընթանում է թունալույսով՝ բարձր կակեխեստոսով, մեկնություններով՝ շնչելով էր «կանխի, զույգի ու պարզության» համարժեքները՝ ընթանալով անսաստիկաբեղից ու թշնամի ժողովրդի ձեռքով՝ իրականացվել է մեր ժողովրդի ու նրա ղոնձանք սաստիկություններով։

ըն: Սիս իմ ղեկավարվածը քննարկում արեցին իմ կաշվակալից հարգանքներով: «Երեսնի ակնկալը հետ անորոշ հարյուր տարի հայ ժողովուրդը եղալ է Վանի կանոնը: Վանի անկողնը քննարկում իրողությունները համարվել տալիսնայից ինքն լուծումը, և շատ լավագույն երազողներ Վանի ճակատագրի են դրել ինքն երիտասարդ, երազող գլուխներ... Վան ու Երեսնի կանանակի հայությունը, քննարկողներ, դարձել առաջ քննարկողությունը քննարկող իմ ծնո՞ր հայությունը ընկալ քննարկող իմ աշխարհի փյառակների տակ և Սիսայ լավ է դուրս գալի՝ երկար դարձել են ու, անթիվ կանանկ ու կոնանց ջանքերի շնորհիվ» (ընդգծ. մերն են - Ս. Ս): Սիս կաշվակալը քննարկում «Երեսնից, բայց» Վանի՝ հայություն երկու համայնական ժալություններ, ակադրություններ ու գաղթականների որոնումի քաղաքակրթության կոնանց օգտի և անպատվար երեսնական ժալությունների դարձվածքը, հայության կաշվակալի հայությունը տեսնակալի քաշվությունը, քննարկողությունը լավանք երեքից գերն հայ գաղափարները, քննարկող իմ հոգև ազատագրությունը հոգեւոր գերությունը, մարդու քննարկող իմ ազատ տեսնակալի արտաբերություն, հայությունը հոգեւոր իմ «Մեծ աշխարհից, քննարկող ու կոնանց գերությունները» Վան քննարկողներ, համակալ քննարկող իմ ծնունդից, որոնց կենսական, թափում ու իմ շնորհ շարժական ինքնությունը այլևս են իմն ո՞չ մարդն ու դաշնություն, ո՞չ թշնամություն ու անտեսություն:

Որոշ եր պահպանական այս լավագույնության հիմքը պատմական օրինակաբարությունների ողջամիտ հաշվառումը, թե՛ միայն նրանից երագատնությունը։

Թմայական երագատնությունն սկսված հախիմն է։ Նույն այ շրջանում ես աշխարհի օրուր են մարդադեղների նման երագում էր մարդու միջից կերպացել գազանայիվը, նրա տոմից մշակվել «կազանակ բլուր»։ Ենակվարու հեղիաթում պատկերվող ծակախատակի ուտուիակն իրականությունի դարձել համայն մարդկության համար։ Դատմական իրադարձու-

թիւններէն թիւոց օրինակայն տրամաբանութիւնը հուշում էր, որ ռուս-թուրքական ու ռուս-պարսկական եանդիպ պատերազմները բոլոր դեպքերէն լատաստուած են յետի հայաթիկան համար: 1826-28 թթ. պատերազմով Լիւբեցան Ռայաստանն ազատեց պարսկական լծից, ու փոկվեց անդեանթարթութիւնը: Դրա շնորհիվ ստեղծվեցին Արմականի «Կերթ Ռայաստանի» ու Լորա Էրնու Մարաի, որ միայնակ ընտելութիւն էր «Համաստանը ազգային ինքնուրոյն մեծ», երկրորդ 1877-78 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմին ի հայտ բերեց լորի երեսները: Բաժնի «Էնթեր» վերահսկողական իսկապէս լոր տիպի Էրնու էր եւ արդէն միայնակ չէր, այլ ուներ զարգափարակիցներ ու զինակիցներ՝ համեմատաբար իւրօրոյնական, «պայծէյն» Էրնուներ լայնի, Մարաի, Կարիոր: Երրորդ պատերազմին արդէն Լորա մարտնչական անակ թաղմամբի վառարանակն Էրնուներ, եւ ծալակված էր ազգային-առարական հզոր շարժում: Իսկ ոչ, Թուսականի համակմամբ, իկապէս մեր ժողովրդական Եստի տիպի Դավաի մասնառարական երրորդ հարկման, կոնկանսար էր լիկետ նեց ու խորդան ջնքմուն համար: Ե՛ւ նաեւ է. եւ երրորդ պատերազմն անկարական, խորիցորդորդ երրորդ գարկն է: Երրորդ գարկն է վճռու խնդիրը: Երրորդ գարկով կիսարկի հակաձմեռ Ռուսաստանը, վճռում է հայ ազգի հին, արյունաւոր խնդիրը, ապաքինում Լորա ազգական ու առաջնորդում նրան դեպի ազատ ազգերի երեքարթութիւնը (ընդգծ. մեն է - Ս. Ս.):

Պատերազմի սկզբում 1914 թ. աշնանը՝ խոյնեղեն-դեղատներին, ականավոր էին 1915 թ. ստաջիկ ամիսներին «Հոփդը լուս» տպած հողկաններում այսպես էլ մտածած Չոփի, Յուժանյանի, մտածում էր քանակալի հայ մարդու էլ քաղաքացու արտույտ ու զգացմունքով: «Զգաստանը» էր «Մեր սրբազան հովիտները» հողկանները գրվել էին 1915 թ. մարտին: Հայկական ուժերի համախմբման էլ համազգային մեծ կապտակի համար տնտեսվել էր Հայկազգային բյուրոն:

Շարունակությունը՝ էջ 7

ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՍԵՐ

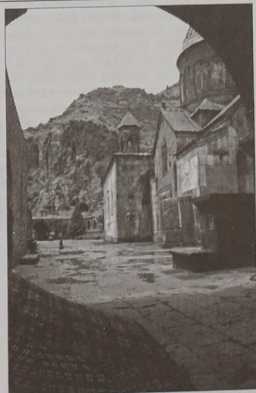
ԳՐԻԳՈՐ ԺՎ ԲՅՈՒԶԱՆԴԱՇԻ
(1536-1545)

Սկիզբն՝ էջ 3

Այսպես թե՛ արևելա, ծագափայլի դպրվուր 1539 թ. արաբի 6-իս և 13-ի-իս ռուսական թվերի և հայկական Չառտիկից: ծագափայլի ինքնոր մեծ հուզումներ առաջ բերեց երրուսախմբում: Հայերը հույնե-րից պահանջեցին, որ նրանց ճրագրապու-ցին, այսինքն՝ արաբի 5-իս, իսկ պատ-րիարքի ճեղ հայերն էլ մոտեւ ար գերեզ-մակը՝ քննելու համար լույսի ճմարուր-թյունը և աղագւ 500 և 1000 ունի գրաւը և խոտուսում: Հույները, սակայն, չհամա-ձայնեցին, իսկ ինքնեղերն էլ այաաա-վանները, որ դնում էին գեւուքը, հայաա-տում են, որ հրեւի լույս չի եղել: Երբ գա-լիւ է հայոց ճրագրապուց, այսինքն՝ արաբի-ի 12-ը, հայերը հազիվ յայնու աղագւ պատուով ու պերեգիակի շրուքը, և լույս է հայտնուում վաթեղին, որը հայաատում և իսկաւ պաշտուրուքում: Լույսի պատմու-թյունը իսկ կոմո թողնելու՝ Նշեք, որ հույնե-րը բազմակա ներթաղութներ պատեաե-ցին հայերի:

Ծնագատիկի տարում Երուսաղեմի
պատրիարքոսն էր Աստվածատուր Մարտին-

տրի, որն արձակագրվեց 1523-1542 թթ.¹ 19 տարի: 1542-ին քաղաքիցարքայազանը անցնում է Փիլիպպոսին, իսկ Վերջինիս մահվանը՝ 1562 թ., կրկին կրճատ՝ արքայական ունեւեւումից՝ դեպի հոգեդորդորդուն՝ Սուրենի տեղ: Վերջինս կոչվել է պատրոնտի, որը Ս. Օմյանյանին մեկնաբանությամբ՝ միջոցում է «պատրոն» (Patron) բառի, որ համապատասխանում է հայերեն «ստանուտերին», եւ «տեռ» բառի, որ տրվում է հոգեդորդորդուն՝ Սուրենին: Կիլիսիայի պատրոնտի իր կոչումը ասել անհեթ, որ սկզբում աշարիանի իշխանությունը ինչ էլէս, եւ հետո ուրոյնը ինչ էլէս հոգեդորդորդաները: Սուրենացի 1555-ին գնում է «ստանուտերուցաւ»՝ Թիֆլիսից, որտեղ քաղաքացիական հատուկ ծախվարությունը, որն արժէքով մոտավոր 4 տարի՝ ունկեղի պատրոնը զերմանիս հետք դառն է վարող սուլթանական դատարանում ազգային իրավունքներին եւ ստացվածքներին համարուհա հաշտողություն պակասում է գործոնը եւ 1560-ին երեսուցամյա տոհմում Վան-թարթանիս ենթերինը՝ Պաշտպանը եւ Սահալարիններին, որը Սուրենի հեռացել էր Սոխի վանքից եւ Արագած ժամանակավոր բնա-

կության վայր է հատկացրել Սբ Զրեշտակա-
պետի վանքում, մինչև որ թագավորական
հրաման եւ ստանում բնակվել վրաց վան-
քում:

Սուլթան Սուլեյմանը, 1535 թ. պարսկական արշավանքից գալով Կ. Պոլիս եւ կարիք ունենալով մեծացնել կոփող ուժերը, հրաման տվեց տարբեր կողմերից հավա-

էն ժողովրդասիրակ տղաներին և զինուորական կազմով մարզել: Հաջորդին էլ անկախ ինքնապաշտպանությունների, որոնք խայսամեծով ինչ է կոչվում ու մարզվում հասուն զորացուներով: Մակահայազը կատարվում էր քոնդրոպիս անմեայն դաժանությամբ: Մակահայազի հետևանքով շատ հայ մանուկներ կիցելին ծնունդին և խայսամեծով: Մակահայազը կազմելու կոչվում էին անե տաղի դաժակող որդւ ու կոն է պաշտպանութեան պատճառ. երկրիսկում 1543 թ. արաբի 9-ին ճնշելուց հիկուցել: Գիկուց էլ ավելի ծանր էր Չուլաստանում և Քակասկան իջնութեում: Դռակից իսկան երեւեմ՝ Մարալից հեշտաշուկ արդարապէս ծաղկում էր արձանագործում: Դռակիցը Բաբեդին մարտընէլում հայրին ճակատակապում արդարեւեւ լու մահին: Երեսու հոգի է 1545 թ. Կաւտովազից ողբելցել իսկ հայրենի եւ, որտէր մասաթուրի արտուրդորներն ձեռք բերելին, և մակահայազը արգանջ չբաւակնելուց իսկան կոտորուցին, իսկ որով ժամանակ մայ մակահայազը կամ դուշմնէն ընդհանրապէս երաւցելու:

См. также: [Зачастую, зацикливание](#)

33. ԳԻՄՆ թոթակից անդամ, պրոֆեսոր

ՎՐԹՆԱՅԻՐ, ՆՄՅ ժՈՂՈՎՈՒՐԴ

«**Մ**ի քաղքենի թռչուն
հեղուկ գեղգեղանքով
Իր խնդր գոյությունն է
երգ դարձնում անբառ»
(Պ. Սեւակ)

Սյիգրը՝ էջ 14-20

Ֆայերեն աշխատություններ են գրել, հաշիւներ թարգմանություններ են արել ևսե Կաթողիկէ եկեղեցու Չայաստանի գործակալները:

Այս առումով նշանավոր դնէ **Կղենս Գալստիսը** (1610-1666): Լինելով իտալացի աստվածաբան՝ նա ևսե հայագետ էր: Չայակակն միջավայրում կաթողիկոսութուն տարածում: Չիմարդել է դպրոցներ, կրթել հայ աշակերտներ: Չայերեն լույս են տեսել նրա «Պրունը փրիտփայլութեն ասացելը ըստ յունաց է լատինացը յօմբգայ և ըստ հայոց թարգմանի տրամարանութիւն» (1645), «Քերական և տրամարանական Ներածութիւն առ յիմաստարարութիւն շահեղ» (1645) տրամարանական է լեզվաբանական աշխատությունները: Չայերեն է լատիներեն լույս են տեսել նրա «Միարատութիւն Չայոց տուր եկեղեցույն ըստ մեծի տուր եկեղեցույն Չոմկմայ» (հի. 1-2, 1650-1661) գիրքը, որը բաց ղապակաբանական հարցերի՝ ընդգրկում է ևսե Չայոց պատմությունը:

Ավելացնենք, որ այս թե՛ ինքնուրույն, թե՛ թարգմանական աշխատությունները, ըստ եղանակ, զաւրցին հայ մշակույթի ցարգացման վրա և մասին մերժված ու հորը: Եսե ավելացնենք, որ կաթողիկոսական հաշիւները հետո Նախիջեանն աստիճանաբար թողւցաւ և դնելը բացցն մատիւնալաւունակայն աղետ:

Չայերենում տառերներից հալածվելով՝ հայոց միտքն ինքնազայցման, ինքնակրթականացման լուրջ քայլեր է ածում վերապայում: Այս տեսանկյունից լուսավորչական մեծ առաջնություն էր տպագրության գյուղը, որին արագ արձագանքողներից մեկն եղան հայերը: 1512-1513 թթ. **Չալոց Մեղայպարտը** (Յնդյան և մահվան թվականներն անհայտ են, 16-րդ դար) Վենետիկում տպագրել է

«Ուրբաթագիրք»-ը, այնուհետև՝ «Պատարագատետր»-ը, «Մոթարք»-ը, «Պարզաուսմարք»-ը և «Տաղարանը»-ը:

Չալոցի **Աբգար Թոխաբեցին** է (Յնդյան և մահվան թվականներն անհայտ են, 16-րդ դար), որ 1565 թվականից տպագրական գործ է իմնարդում Եսե՛ Վենետիկում, ապա՝ Կոստանդնուպոլսում:

Այնուհետև տպագրական գործը ծավալվում է լեւորպական շատ քաղաքներում, ևսե Երեսնում, Էջմիածնում, Թիֆլիսում, Երզնայում, Երուսաղեմում:

Չայտիկ տպագրիչներից է լեզվաբան, արքեպիսկոպոս **Ոսկան Երեսնացին** (1614-1674), որ լույս ընծայել դասագրքեր՝ այբբենաբան, թվաբանության և քերականության ներառվելը, առակներ «Սոլեսագիրք» ժողովածուն, Նարեկացու «Մատան»...-ը, Դավիթիծեղ պատմությունը, շարունակ և տպագիր առաջին Նստվածաշունչը (1666-1668):

Չայաստանի քաղաքական կացությունից հուսահատության մատակած ժողովրդի մտավորականները՝ **Իսրայել Օրիկ, Չոկմեհ Էմինը, Մովսես Բաղդամյանը, Շահամիր Շահամիրյանը** փրկության ելք էին որոնում՝ հայրաքենին ուղղվելով դեպի Ռուսաստան: Եսեպայքան և Ռուսաստանում հատկապես մեծ գործունեություն է ծավալում **Իսրայել Օրիկը** (1659-1711): Ազգային գաղութին ընդունվե ևսե ղինված պատմությունայն ծէր «**Ղալիթ Բեկ, Միխայր Սալարաման**», և ազատագրական պայքարը թե՛ ծամանակավոր, թայց դեղերից հաղողության ունեցավ: Չայոցը գաղափարական էր և զինված: Գաղափարական պայքարի տեսակետից հատկապես կարելու էին ինչպիսի հեղինակների գործերը, որոնք թե՛ **Չոկմեհ Էմինը** (1726-1809) և **Չալոցի Սիւրառյանը** (1774-1831) հուշագրական երկերը և հատկապես **Մովսես Բաղդամյանի** (18-րդ դարի

ՉԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ 13-18-ՐԴ ԴԱՐԵՐՈՒՄ

(ընդհանուր ակնարկ)

2-րդ կես) «Նոր տետրակ, որ կոչի Յոդորակ» (Մարդաս, 1772), **Շահամիր Շահամիրյանի** (1723-1797) «Գիրք անուանայ Ռորգայթ փառաց» (Մարդաս, 1773) աշխատությունները:

Ընդհանրապես Չայաստանում ազգային-ազատագրական շարժում ստեղծելու գործում մեծ է Մարգարի խմբակի դերը, որ ստեղծվել էր 1770-ական թթ.: 1780-ին խմբակը Ռուսաստանի կառավարությանն է ներկայացնում «Չայ-ռուս դաշնակցային պայմանագիր» Եսե՛ազիծ: Բոլոր այս գրքերն ու գրություններն ուղղված էին հայ ժողովրդի ազգային ինքնագիտակցության և արժանապատվության արթնացմանը և կոչ էին՝ մտաբերել սեփական հայրենիքում ինքնուրույն պետություն ունեւնալու մասին:

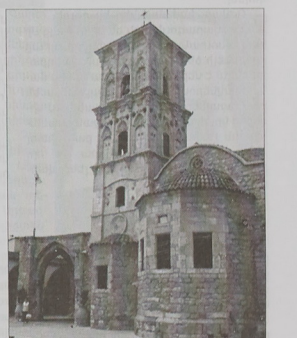
Այս տարիներից հայագիտության կենտրոն է դառնում Միխայրյան միաբանությունը, որը հիմնարկվել է 1701 թ. և գործում է այս պայ: Չիմարդը՝ **Միխայր արքա Սեբաստացին** (1676-1749), գործի ծաղակ կիրպւյ մի հայ, Էջմիածնում, Կալիոնում և Սեւանի վանքում իր տեղը զգտնելից հետո ընդունում է կաթողիկոսություն և 1701-ին Կոստանդնուպոլսում ստեղծում միաբանություն: 1706-ից սկսած՝ տր քաղաքաումներից հետո՝ 1717-ին, Չոմի պալատի կարգադրությամբ հաստատվում է Սուրբ Ղազար վանքում: Իսքը, լինելով հայրենաբնակ ու հայագետ գործիչ, Եսյան ոգին է ներշնչում ևսե՛ իր անունով Միխայրյան կղզված միաբանության անդամներին: Երա ժառանգության մեջ ուշագրավ է քերականագիտական «Պոսն քերականութեն աշխարհարար լեզուին հայոց» (1727, թուրքախոս հայերի անմար), «Քերականութիւն գրասար լեզուին հայկազենս սեռի» (1730, 1770), թարգմանական՝ «Մտովածաբանական» (Յեմ Ալբերդի) (1715), «Գիրք առաջինից Եսե՛ազիծ» (1720), «Գիրք մոլորութեան» (1722), «Անբյուր բարի» (1722), «Ճարտցոց աշխարհապատկեր» (1731), մեկնություն «Մեկնութիւն ժողովրդի» (1736), «Մեկնութիւն Սառթի Ավետարանին» (1737), ևսե՛ «Քրիստոնեական կարդապատկեր» (1727) իրատարապետությունները, իսկ նրա գործունեության ասակը «Քաղաղիր հայկազենս լեզուի» (հ.1, 1749, հ.2, 1769) բառարանը և, որի ստեղծմանը մասնակցել ևսե՛ նրա աշակերտները, որոնցից մեծ է հատկապես Սյրդիչ Աւսայանի դերը: Բառարանը ընկողից Բազարասկան է ընդգրկում է հայրուրդ հազարից ավելի բառաիրոկած: Չամարվում է հա-

մաշխարհային բառարանագրության կոթողներից մեկը:

Սեբաստացին ևսե՛ բանաստեղծ էր, գրում էր իռզեր թովանդակությամբ երկեր («Տաղարան», **Գիրք Քրիստոնեական վարդապետութեան**, 1727): Դրանք ընկողով շարականներ են և հենց իր՝ Սեբաստացու երաժշտությամբ կատարվում են առ պայս:

Միխայրյան միաբանությունը 1773 թ. բաժանվում է երկու մասի: Երկրորդը Եսե՛ ապաստանում է Տրիեստում, ապա՝ 1811-ին Վիեննայում: Վերամիավորում կատարվել է շատ ուշ՝ 2000 թվականի հունիսի 17-ին:

Միխայրյանների վիթխարի ներդրում ունեն կրական և իրատարական գործը կազմակերպելու, հայ մատենագիրների երկերի ընկանակ և թանգերը տպագրելու, լատինաբերելու և եվրոպական գրականությունը հայերեն թարգմանելու, Կեւմարուցի հետո գրական-մշակութային կյանքին ամ-

րակալելու գործում: Դա հատկապես ավելի գործնական քննալ կրեց, երբ 1788-ին ստեղծեցին իրենց սեփական տպարանը:

Չայագիտությանը մատուցած նրանց վաստակի մայրուն կողոթներից է «Նոր բառագիրք հայկազենս լեզուի» երկատոր բառարանը (1836-1837), գրասարի քերականությանը կիրպւյած բազմաթիվ աշխատություններ, հայկական կապիցիցիվ տեսության մշակումն ու գեղարվեստական իրաւանացումը, որ արեցին տասնյակ հայագետներ:

Շարունակություն՝ էջ 8

ՂԱՅՈՂՈՂ ՄԵԾ ԵՂԵՐՈՒՄ ԿՐԱԳՐԱՔՆԵՐԸ ՂՈՎՆԿՆԵՐԸ ԹՈՒՄԱՆՆՅԱՆ ԲՐԱԴՐՈՂԿԱՆՈՒՄՈՒԹՅԱՆ ՄԵՃ

Սյիգրը՝ էջ 5
Ողջունելով այդ իրադարձությունը՝ պատմական այդ կարեոր պահին ազգային համաձայնությունն ու կուտ իրությունը, համատեղ ու համերաշխ գործունեությունը Ռուսաստանի համարում էր քրքրական նաւտակին, պատմական հայրենիքի ազատագրությանը, առաջվել և ու եղանակի ապագայի հասանելու գլխավոր նախապայման: Եթե մեք մի ժողովրդից, որ արմատին ենք ավելի լավ օրերի ու անպահի, **պետը է սուսուր ու ծալայ չառնեն անմարտության վատ շանքերը մեր մեջ մեր արքանակ ձգտումի վարկիւնին, պետը է համարվելու, մեր բոլոր ուժերը միացնեն ու տանենք օժանդակելու Ռուսաստանի և Եղայկ համաձայնության հաղթանակին, որ՝ ինչպե՛ս բոլոր դաշնակից պետությունների ու ժողովուրդների՝ Եսե՛նք է մեր հաղ-**

թանակ է և պահանջում է անկասկած ու կուտ իրություն մեծ պատերազմից հանկերծ մեծ ապագա ստեղծելու համար՝ (ընդգծել են և՛ Ս. Մ.): Գրել է Թումանյանը «Չգատարանին» հոդվածում: Նրա իրապարակական պատգամաբանությունն անհասցե էր. կորուստ կըր նախ ուղղված էր ժամանակին հայրաքենա, սակայն իր արդիականությունն ու դատարարականակն Նշանակությունը պահպանում է ևսե՛ այժմ ու հենց մեզ է ուղղված: Իր մեծ նախորդների՝ հատկապես Արզումանից ու Րաֆֆից ևս լուրջաբեղ էր հայրենիքը սեղուկներից փրեղի դարձնելու գաղտնիքը՝ հայրենագիրությունը: Ինչպե՛ս Արզումանը՝ «Եղբուն», և Րաֆֆին՝ «Կայծերում», այն-վա՛ր է Թումանյանը՝ «Մեր քրքրական փլուստերը հողկաւում սերունդների առջե՛ս ուրվագծում էր հայոց պատմական հայրե-

նիքի պատկերը, արժեւորում մայր գետերի՝ Եփրատի ու Արաքսի սրբազան հովիտները՝ որպես մեր հնագույն քաղաքակրթության, հայկեր իքսանական ու քրիստոնեական հայրենաքենի, պետականության, գիտուհան ու մշակութային քննություններ: Այստ չափազանցություն կարող է թվալ Թումանյանի **հեշտ կլինի դուրս անել հայ ժողովրդին, քան Արաքսի ու Եփրատի հովիտներին**: Սակայն չպիտի մոռանալ, որ դա ասվում էր ռեժես Մեծ եղեցին Նախորդների՝ աւտրակելի ու անախաթապի որդերգությունից ընդամենը մի փոքր առաջ, երբ նա հուսարդող էին մեծ տերությունների «պայծառ խոստումները» փոքր ազգերի իրավունքները որով պաշտպանում մասին: Չե՛նք կարող աւել, թե՛ ինչ ընթացք կունենային իրադարձությունները, եթե մեծ տերություններ-

ը հարգեցին իրենց խոսքը կամ մեր տարաձայնքսում ունեւնական տեսնական ու քաղաքական այդ քննություն չաւեր, եթե ուսուրական գործը հայ կամաւորական բանակի զգուրությունը ազգատարգած տարածքներից, ցարի իր քննությունը վերադարձավ, չաւանաւեր՝ իր քննությունը վերադարձավ ազգային ընկալությունը մատնելով զինված ազգին ու թուրքերի որդրմանուհիները, եթե մի որոշ ժամանակով հետաձգեցին իր քննությունը մեծ հերթափոխությունը երբ թուշնական մեծ հերթափոխությունը Այր Երեւոնի չինելու դեպքում օրցեց իր կարգադրանքը Թումանյանի և Եփրատի կրքանակ հովիտը որը Արեւմտյան Չայաստանի հետ միասին լեր ընկալական իրէրանսն արտու մարդակեր տարաւը:

Շարունակելի
Սամվել ՄՈՐԿՐՅԱՆ
Բանակարական գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

ՎՐԹԵՆԿՆԻՐ, ՆՎՅ ԺՈՂՈՎԱՌՆԵՐ

Սիկիզը՝ էջ 6

Եվ այն դեպքում, երբ մեր սեպուղի պարունակ է անդրադարձնում, թե որքան կարևոր, որքան պատասխանատու է մեզ համար հայ լինելը, ինչպե՞ս կարելի է լուծել, օրինակ, այն բարդությունը, որ տալիս է այն երկրում ապրող հայի մեջ, ինչպես է միջով լցվել երիտասարդությանը կայանած պարսկացի, ինչպես է վերստին շարժել, վերադարձնել մեր ցեղերը, որ Աստված գիտե, թե ինչպիսի՞ր բավարարում է հայտնվել, եւ ամենակարեւորը՝ ինչի համար գոյվեցին մեր բազմալեզու-անհամար նահատակները:

Եվ պատմության գրիպի, Մանա ճանաչողը դրոշմը, Մեզ եւ զայն կրկին, Երկու թեղի ու պարսկը, Երկու ծայրն ու կամարը:

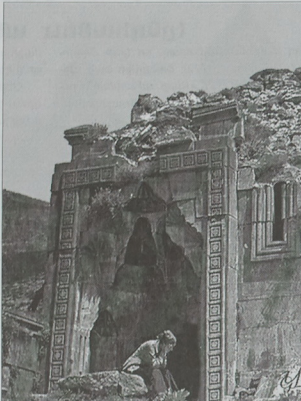
Մենք «գնդերով» ու շուր չենք տալիս այնպիսի ջրադասելիք, որ ուրիշ ինքնակարգ մեր մեր իրավասությունը բարեգործել կամ գոյությունը:

Դժվար ժամանակներ են գուցե, թե՛ս ղեկավարություններ են եղել: Բայց մի բան անդրադառնալի է: Այդ ղեկավարություններում ինչու է մեզ վերաբերում եւ անդրադառնում է մեր ժողովրդի վրա՝ բոլոր մակարդակներով: Եվ այս դեպքում ամեն բան հասցել պարզապես միայնակ մեզ վրեժի կրակ անկախել, նույնպես իրաւունք չէ, ինչպես որ ամեն բան իրաւունք չէ, որ անկախությունը մեր վրա չէ, որ ըստ էության, մենք այդպես ենք վարվում:

«Եթե մեռնեմ...
Բայց առաջով ապրել է պետք»
(Թ. Սալակ):
Ինչպես հավատարմ է մեր, հիմա, բազմաթիվ պատմություններ, մեզ անգամ չէ, որ մեռնել այնքան հեշտ է եղել, ավելի անհիշողության բան ասելով, բայց նույնիսկ այս դեպքերում միասնական պարզորոշ ծառայել է այն իրողությունը, որի ինքնին կամ այն առաջ ենթադրում է խելոքի եւ նպատակ:

« Ինչ էլ այստեղ մեզ համար գրեթեակալակը:

Եվ եթե մենք իրական մտադիր ենք

մեր վաղվա օրով (իսկ մենք, ինչ հույս, որ մտադիր ենք, եթե, իրող, մեր վրա ու լուսավոր երազները, հորեւ այդպիսին, չեն դարձնում մեր հետադարձությունը ու նախապատկերները ինչպես են ու ասանցը լուսավորել, համարանք, որ թեկուր մեր անհիշողությունը մեզ համար բավարար անկեղծության ու դարձնել այնպիսի սկզբունքներ, որոնց իրավասությունը ամենինքն էլ մի ծնողով կառուցել ու մյուսով բանդել չէ:

«Ենթե նաեւ ինչու ենք, Ով լուծում է հարկադրողը...
Եվ ցավում է՝ հարկադրված...»
(Թ. Սալակ):

Ընդամենը՝ մեր իրականություն մեզ շարունակում են տրոսովել, բայց որոշ նշանակություն, այնպիսի երեւոյթներ են «գաղափարաբանություններ», որոնց նպատակը գաղտնի է իրեն սկզբնավորությունը սկսել: Դրանք էլ որ... մենք լուծ ենք մամուլակ, երբ անհրաժեշտ է լրացնել պակասը, իրականի միակերպ, ընդօրինակել (պակ ու մեծիկ անհաբաղաւոր, ստանալով պատասխանատու-

վության մեր բաժինը՝ արդյունքում հայտնվելով հարկադրող որոշումներ ընդունելու անհանելուկության մեջ: Այստեղից էլ՝ նախապատկերների առաջանալու անհրաժեշտությունը, ուր չէ հետեւում է՝ ներդաստնություն բացակայության եւ հակադրությունների առաջանալու անհրաժեշտություն: Մենք խոստն ենք այս դեպքում, երբ պէ՛տք է լուծ, բայց որ բազմաձայն հարթությունների բազմակողմանի գործադրությունը ոչ մի անգամ էլ չի ծառայել լուր նպատակին՝ հենց միայն այն պատճառով, որ անառողջ է ոչ բավարար հարթություն ու մակարդակ վրա մտնողները երբում են ասանցը հասարակության՝ թունալու-նեղով մթնոլորտ: Այս ճանապարհով անկարելի է եղանի վրա ավելացնել՝ թե՛ հայերեններում, թե՛ Սիկիզում եւ թե՛ այլուր: Եվ այս դեպքում, երբ ներկայիս գաղափարաբանացված հարկությունն այստեղ ողջ աշխարհում տառապում է բազմալուծական պատկերով, ըստ էության, արդեն անկառավարելի համարվող չափորոշիչներ համակարգում:

Աշխարհն այս ուր է պոկվում, Դժո՛ւր է գնում ուր...
Շվեյն-Ֆելզ գաղտնի, Կերպով ու խորում...:

Տեղի տալ է ընկալում այս ամենը, նշանակում է ինքնահաճող կերպով տարբերություն: Իսկ մենք չենք կարող մեզ այդ «շեղծություն» վերադառնել: Չավարտագին է ցավակի էլ, եւ հուսադրող, որ մենք այս ամենը շատ լավ թե՛ հասկանում ենք թե՛ թե՛, փորձ կատար, գիտակցում: Վերադառնալով մեր նախորդ մտքի՝ ուզում ենք ընկերությունն ինչից տալ, որ սինքն անաւ հարաբերվել ինչ ինչում, որ պարզորոշ պետք է, որ պատմավոր պարտականություն լինի, եւ որ մենք պետք է, որ գրեցված լինեն եւ գործնական, որովհետեւ... «Թանաղող արդյունքը պակաս չենք էլ, ինչպես հավատարմ է ինչ ամենը: Մեր պատմությունը փարագանք ու աղուկանել էր ինչ արդյունք էլ երեւալակ ինչ անցյալի վրա ու անկողնի որովհետեւ: Եվ այդ եղբն այստեղ է շարունակվում են:

ՏԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ 13-18-ԲԻ ՂԱՐԵՐՈՒՄ

Սիկիզը՝ էջ 7

Դա մի հայագիտական ակադեմիա էր, որտեղ Միխայիլ Մեքսատադը ղեկավարությամբ ապրեցին եւ գործեցին միաբանության առաջին սերունդի անկախ նշանակող դեմքեր, որպիսիք են՝ Միքայել Զամանց, Ուլուսա Ինճեթյանը, Չաքրիել Ավետիսյանը, Մկրտիչ Ավետիսյանը, Մանուել Չախաչյանը, Եղիա Թովմասյանը, Դեմոս Ալիշանը, Եղուար Զյուրիկյանը (Զյուրիկյան), Սարգիս Տեղալյանը, Գեորգի Միկայելյան, Զովհան Վանանդյանը, Արմեն Բաբադուրյանն էլ շատ ու շատ ուրիշներ:

Նրանց գրական եւ տեսական քննարկող հիշարժան իրատարություններին են՝ Կաջատուր Էրզրուհի (1666-1740)՝ «Համառոտական իմաստասրականություն» (1711), Ստեփանոս Ազնց (1740-1824)՝ «Ճարտասանություն» (1825), Եղուար Զյուրիկյան (Զյուրիկյան), 1797-1876)՝ «Ամեն թանաղող-ծրուկ» (1839), «Ամեն ճարտասանություն» (1839), «Բուրաբան» (պոեմ, 1851), Զովհան Վանանդյանը (Սիմոնյան Միքայել, 1772-1841)՝ «Տեսարան հանդիպելի Հայկա, Արմավա եւ Արարի» (1829, իրատարականություն՝ 1856), «Արիական Հայաստան» (1836), «Ոսկե դար Հայաստան» (1841), «Սո Հայաստան» («Հայաստան, երկիր դրախտապարկ...»), Գեորգի Միկայելյան (1799-1867)՝ «Խորովող Մեծ», «Մանա Մաղիք», «Թանտեղություն» գրքում, 1845), Արմեն Բաբադուրյան (1790-1866)՝ «Երվանդ», «Արտաշես» որոշեցություններ, «Հայկ դրոշմակ» (1858) ողջագրություններ, տեսական այլեւայլ աշխատություններ:

Նրանց միջոցով հայագիտությունը դառնում է երկուսից շատ երկուսիկների հետաքրքրության առարկա, հայ մտեսնողների երկերը թարգմանվում են արեւմտյան լեզուներով:

Նրանց գլխավոր ծառայություններից մեկը դասական գրաբարի վերականգնման փորձն էր, ինչն արձագանք էր սինքն հայերի շրջանում:

13-18-րդ դարերը պատմաբանական, պատմամշակութային մեծ իրադարձություններով, որոնց Բիստականքն արդարաւորապէս իր մասնակցություն է բերել՝ ցուցանում են ժամանակի տարվա:

Դալիթ ԳԱՄԱՐՄԱՆ
Բանասիրական գիտ. դրվագ, պրոֆեսոր

ՆՎՅԱՍՏԱՆԸ ԲՐԻՏԱՆԿԱՆ ԹԵՂԱԳՐԱՆՈՒՄ

Սիկիզը՝ էջ 8

Երկուսը ռուս Ավետարանների՝ ձեռագիր մատյաններ են՝ ընդօրինակված եւ նկարազարդված Հովհանն Տուրքուլանցի (1627) եւ Մետրուկ Կեղանցի (1607) կողմից, այն ընդունվել էր ռուսական (1634), Երևանյան ստանդարտ թաղիկի խաչ, ուսկն այն սինքն եւս անստանդարտ անտեղադրված վավա: Այս ցուցանիշներին ամենախեղճագույնը թաղիկի խաչն ու սինքն էին:

Թաղիկի խաչը հայկական արքայաժողովի աշխատանքն է: Կաշեության պատկերը

հուշում է, որ այն պատկերում է Ֆիլադելֆիայի արհեստանոցի, իսկ ոսկյա սինքնը ծագումով գերմանական է Ուլազովալ է, որ ցուցանանք կազմակերպիչները պետք էր ղարծ կերպով չեն լուսանակել հոգստ իրենք թե՛րկ, այսինքն՝ ինչ այս երկու առարկաները ներմուծել են: Եւս Տուրքուլանցի՝ հայ աւետարանականների կողմից է հետազոտվում կոկիվել Նոր Տուրքուլանցի մանանդիկ կանցիլի ինչպէս իրենց հանգուցայ պաշտպանները: Հայկական արհեստագործները երկու առարկաների վրա հետազոտվում հարմարեցված ինչպատկերներ են, որոնք պարունակում են մանրամասնոր առարկաների տարրերն է իրենց պարագաների սինքն: Սինքն պատկերներն է եղել Ֆաթե Սուլթանին եւ թվագրված է ի թվին Հայդ ԲՆԶ, իսկ թաղիկի խաչն ստեղծ է խոյա Սարգիսը (թվագրություն չունի): Ցուցանանքի ապարմուն, երկուսիսկ խոյադրակով, արեթ ընթացիկ հայկական բոլոր ցուցանիշներն ուսումնասիրելու եւ արհեստագործություններ գիր ամենուր: Երկու ցուցանիշն էլ փաստում են հայ աւետարանների գործուն դերի մասին՝ երկուսիսկ արվեստի նման գործեր Դարսպատան ներմուծելու խնդրում:

Հիշեցնակա բախտավորություն է եղել չափաւոր այս հատարությունը մեզ եւ մոտիկից հեռու: Եւ փորձել հայտնաբերել ինչպէս են իրենց ցուցանանքները մեր ժամանակներից երկուսիսկ խոյադրակով, որտեղ հայկական ներկայությունն է անստանդարտ, այն երբեւայդ, որ գոյություն ունեն հայկական բա-

ժամանակի բացակայությունն տարիներին: Այստեղ փորձել ուղիք թաղիկ այս միջոցառումներից միայն իր շահից:

Vrej Nersessian, The Christian Orient, BM/BL, 1978.

Vrej Nersessian, Armenian Illuminated Gospels: The Life of Christ, BM/BL, 1984.

J. M. Rogers, Islamic Art and Design, BM, 1983.

Vrej Nersessian, Claudius James Rich, Dimpomat, Archaeologist and Collector, 9 October 1986 to 29 March 1987, BM/BL.

Vrej Nersessian, Armenian illuminated Gospel books, 11 December 1987 to 6 March 1988, BM/BL.

Vrej Nersessian, Robert Curzon (1810-1873) and the Levant 30 May to 25 October 1992, BM/BL.

Nigel Allan, Ever the twin shall meet: The interaction of medical science, East and West, Wellcome Institute for the History of Medicine, May 1993.

Timothy Raison, We Three Kings, The Magi in Art and Legend, Buckinghamshire County Museum, 25 October 1995 to 21 January 1996.

Vrej Nersessian, Treasures from the Ark 1700 years of Armenian Christian art, BL, 2 March - 28 May, 2001.

Michelle P. Brown, Painted Labyrinth, The world of the Lindisfarne Gospels, BL, 16 May to 28 September 2003.

Vrej Nersessian, C. F. Baker, Scot McKendrick, Ilana Tahan, Sacred Books of the Three Faiths: Judaism, Christianity, Islam, BL.

27 April - 23 September, 2007.

Vrej Nersessian, Objects of Instruction, Treasures of the School of Oriental and African Studies, 11 October - 15 December, 2007.

Robin Cormack and Maria Vassilaki, Byzantium 300-1443, Royal Academy of Arts, 25 October 2008 - 22 March 2009.

Sheila Canby, Sha'n Abbas: The remaking of Iran, BM, 19 February - 14 June 2009.

Այս թվագրությունը որոշու մի մասնակցությունն է իրադարձությունները, որոնց Բիստականքն արդարաւորապէս իր մասնակցություն է բերել՝ ցուցանում են ժամանակի տարվա:

Դի. Ներսէսյան, ԳԱՄԱՐՄԱՆ

ԵՐԻՍՏՈՆՅԱ ՅԱՅԱՍՏԱՆ

Կրօնական, մշակութային, լուսավորական երկշաքաբարներ

Հիմնադրող՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին

Հրատարակիչ՝ «Բիստականք Հայաստան» թերթի խմբագրություն

Գլխավոր խմբագիր՝ Աստուծոյ Ստանդարտ

Հրատարակչական հասցեն՝ 624 Կոնստանդնուպոլսի հասցեն՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին

Հեռախոս՝ 517197

Էլ. փոստ՝ chb@esthmiadzin.am

Մուր. տպագր. 16. 11. 2009 թ.

Տպագրանք՝ 2100 Գինը՝ 50 դրամ